Desenvolupament urbà i industrial extramurs de *Baetulo*: ocupació republicana, centre productor amfòric i necròpolis altimperials

FRANCESC ANTEQUERA DEVESA, DANIEL VÁZQUEZ ÁLVAREZ, ANTONI RIGO JOVELLS

PLANIMETRIA: MARIO GRANOLLERS MESA
(CODEX – ARQUEOLOGIA I PATRIMONI)

1. Introducció

El que es presenta aquí són els resultats preliminars de la intervenció arqueològica preventiva duta a terme com a conseqüència de les obres de construcció de l'estació de Pompeu Fabra[1] a Badalona de la Línia 2 de metro i d'un aparcament municipal soterrani annex a l'estació. El jaciment ha rebut el nom d'Illa Fradera, ja que així es coneixia la zona a causa d'una fàbrica que hi havia hagut en aquest emplaçament. Altres denominacions rebudes segons el moment serien Illa Central, Estació de Badalona Centre o Estació de Pompeu Fabra.

La zona on s'havia de construir aquesta estació i l'aparcament es troba propera a la ciutat romana de *Baetulo* i, per tant, al BCIN que protegeix el jaciment arqueològic corresponent si bé no queda inclosa en els seus límits. Més concretament, es tracta de l'àrea que es troba just a l'oest de l'antiga riera que discorria per la que actualment és l'avinguda Martí Pujol. Precisament aquesta antiga riera és la que s'havia pres com a límit occidental del BCIN, ja que se situava més enllà de la muralla de la ciutat per aquest costat i constituïa un límit natural.

Tot i no trobar-nos, doncs, a l'interior de cap àrea de protecció arqueològica, tant des del Museu de Badalona com des del Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya, es va ser conscient des del primer moment que es tractava d'una zona de risc per la proximitat a la ciutat romana. Fou per aquest motiu que entre els anys 2006 i 2007 es va plantejar excavar unes rases de sondeig (Vázquez, 2007). En el decurs d'aquests primers treballs es varen detectar nivells arqueològics d'època romana

1. En principi, aquesta estació havia de ser anomenada Badalona Centre, per la qual cosa aquest és el terme utilitzat durant la intervenció.

i alguna possible estructura a uns 4 metres de profunditat, per sota de potents nivells de sorres formats com a conseqüència de la proximitat a la línia de costa, la qual era encara més propera en aquell període històric. Malgrat tot, era impossible determinar a què corresponien aquells nivells. Els condicionants esmentats feren que no es pogués continuar amb la intervenció, ja que les mesures de seguretat feien imprescindible que es fessin els murs pantalla de la futura estació abans de poder rebaixar tota la zona fins a la cota necessària. En conseqüència, es va decidir que, un cop fetes les esmentades pantalles, es continuaria amb alguns sondejos més per tal de conèixer millor les característiques de les possibles restes i determinar amb més exactitud quines eren les tasques arqueològiques que calia dur a terme.

Aquesta nova fase d'intervenció es va iniciar al mes d'abril de 2008 i al cap de poc es va veure que no ens trobàvem en una zona d'ocupació o freqüentació puntual a l'exterior de la ciutat, sinó que es tractava d'unes restes arqueològiques de gran entitat.

Figura 1. Situació de la ciutat romana de Baetulo i de la plaça Pompeu Fabra. Autors: Francesc Antequera i Daniel Vázquez

A partir d'aquest moment, es va optar directament per anar obrint la zona en extensió. No obstant això, la necessitat de compatibilitzar l'excavació arqueològica amb les obres constructives que es trobaven ja en un estat avançat va fer que s'hagués d'actuar per trams i zones, en un procés que no fou l'ideal, però que va intentar respectar les necessitats bàsiques de la investigació arqueològica, d'una banda, i de l'obra, d'una altra. Al mes d'agost de 2008 es van iniciar els treballs en la zona de l'aparcament municipal, el qual quedava separat de l'estació tan sols pel mur pantalla de fonamentació. En conseqüència, ja se sabia que el jaciment s'estenia i només calia trobar els límits sud. També en aquesta zona de l'aparcament es va haver de compaginar arqueologia i construcció i cal dir que les dinàmiques de les dues obres eren relativament diferents, tot i que es tractés d'un únic jaciment arqueològic, la qual cosa complicava encara més la metodologia que calia aplicar.

Aconseguir això només va ser possible amb la bona col·laboració de tots els agents[2] i amb l'efectiva coordinació, no sempre fàcil, feta pel Museu de Badalona i el Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat.[3]

La complexitat de la intervenció i la urgència de complir amb uns terminis es veu reflectida en el gran equip que hi participà. Per part de CODEX hi varen participar els directors Francesc Antequera i Daniel Vázquez i els arqueòlegs Isabel Pereira, Mikel Soberón, Daniel Giner, Antoni Fernández, Daniel Alcubierre, Alba Tenza, Emiliano Hinojo i Sergio Arroyo, així com els dibuixants Mario Granollers i Rafael Piera, tots ells sota la coordinació tècnica dels arqueòlegs Conxita Ferrer i Antoni Rigo. L'equip d'auxiliars va arribar en determinats moments als 60 treballadors i va ser coordinat per Jordi Ardiaca i Tanveer Ahmed.

Els treballs es varen anar plantejant interdisciplinàriament, de manera que cal esmentar la participació de l'empresa ÀBAC en les tasques de consolidació i restauració, de l'Equip de Recerca Arqueomètrica de la Universitat de Barcelona en els estudis arqueomètrics, i de l'antropòloga Paz Balaguer d'Estrats, entre altres col·laboradors.

Hem de remarcar també, com ja hem apuntat, la provisionalitat dels resultats que es presenten. Lamentablement, fins a 20 mesos després d'haver finalitzat la intervenció, i en contraposició amb l'agilitat i bon desenvolupament dels treballs de camp, no hi ha hagut finançament per dur a terme la memòria corresponent, la qual s'iniciarà finalment a inicis de 2011.

2. Context geogràfic i històric

Com s'ha comentat anteriorment, el jaciment es troba situat a l'oest de la ciutat romana de *Baetulo* i just a l'oest d'una antiga riera. D'altra banda, just pel nord passaria la Via Augusta en la seva variant de costa, la qual travessava la ciutat i, a partir d'August, connectava *Baetulo* amb *Barcino*. Finalment, un altre aspecte a tenir present és la proxi-

2. Hem d'agrair la bona disposició i col·laboració de GISA, de la Direcció d'obra efectuada a l'obra del metro per TEC-4, d'ENGESTUR, i de la Direcció d'obra a l'aparcament feta per CICSA, així com de l'empresa constructora OHL.

3. Més enllà de les tasques implícites als seus càrrecs, hem de remarcar la implicació, preocupació i dedicació constant de la Sra. Pepita Padrós del Museu de Badalona, així com de l'arqueòleg territorial de la Generalitat, Sr. Antoni Caballé, i de la cap de Servei d'Arqueologia i Paleontologia Sra. Gemma Hernández.

mitat amb la línia de costa antiga, la qual cosa ha quedat evidenciada en la pròpia excavació, ja que s'ha demostrat que en un determinat moment les rierades erosionen la zona més propera a la platja i destrueixen part del jaciment que ja es devia trobar abandonat.[4]

Per tant, podem considerar el jaciment com un *suburbium* de la ciutat, tot i que amb alguns dubtes pel que fa a la primera fase d'ocupació (Antequera *et alii,* 2010). Es coneixen així mateix altres zones de *suburbia* a l'entorn de la ciutat, però caldria diferenciar entre dos tipus: un corresponent a aquelles zones que suposen una ocupació fora muralla, però sense solució de continuïtat i que, a partir de dades recents, presenten un clar urbanisme amb la presència d'una xarxa de carrers (Antequera, Arroyo, 2010; Alcubierre, Tenza, 2010); el segon tipus seria aquell que no suposa una ampliació pròpiament dita de la ciutat, sinó que consisteix en una ocupació amb finalitats concretes, com són activitats industrials. El cas d'Illa Fradera s'hauria d'incloure dintre d'aquest segon tipus. Cal remarcar de forma especial la zona coneguda ja d'antic de Can Peixau (Padrós, 1998; Antequera *et alii*, 2010), propera a la que s'ha excavat ara i amb algunes similituds quant al tipus d'ocupació.

Cronològicament, l'ocupació d'Illa Fradera s'estén des d'inicis del segle I aC fins a mitjan segle II dC. Això implica una sèrie de problemes quant a la interpretació de la primera fase, depenent de les diverses hipòtesis formulades fins al present respecte a l'inici de la ciutat romana (Guitart, 1993; Olesti, 1993; Comas, Guitart, Padrós, 1998; Pena, 1998; Padrós, 2001; Jiménez, 2002), mentre que, d'altra banda, es prolonga durant el període de màxima puixança i activitat econòmica de la pròpia ciutat.

3. Plantejament i desenvolupament dels treballs

Tal com ja s'ha explicat a la introducció, a partir del mes d'abril de 2008, i a partir de les primeres dades obtingudes, es va decidir obrir tot el jaciment en extensió, el qual va acabar abastant una zona de 4.500 m^2, tot i que s'estenia més enllà de la zona afectada pels projectes constructius.

Hi havia, però, un seguit de problemes que calia solucionar. En primer lloc, un cop fetes les pantalles, es va veure que el sistema de rebaix de l'obra en la zona de l'estació, a partir d'una cota coincident aproximadament amb aquella en què apareixien els estrats romans, era amb túnel per sota de la volta de cobriment que s'hauria fet prèviament per sistema d'encofrat sobre el propi terreny. Això era totalment incompatible amb l'excavació metodològica del jaciment, motiu pel qual el sistema de treball va haver de canviar. Es va procedir primer a excavar tota la potència estratigràfica arqueològica i un cop alliberada la zona de les restes arqueològiques es va haver de reomplir amb terres per tal de construir l'esmentada volta i excavar el túnel amb posterioritat. Amb tot això, l'excavació es va haver de plantejar, i anar replantejant, de forma que, encara que no fos la metodologia arqueològica òptima, s'anessin alliberant zones per tal que l'obra pogués anar avançant. D'aquesta forma, no es va poder veure mai el jaciment en conjunt, ja que s'anava procedint a l'eliminació de restes a mesura que aquestes eren documentades.

4.Agraïm les indicacions de la geòloga Elisabet Blaya del Servei d'Arqueologia i Paleontologia.

Figura 2. Evolució de la intervenció arqueològica amb relació a l'avanç de l'obra. Autor: Mario Granollers

D'altra banda, a l'altre costat de la pantalla sud de l'estació de metro hi havia projectat un aparcament municipal subterrani, de forma que el plantejament hagué de ser el mateix.

Així, doncs, les zones on se centraven els treballs arqueològics i les que s'anaven alliberant per a la continuació de l'obra s'anaren determinant tenint en compte les necessitats de l'obra, d'una banda, i la necessitat de mantenir certes unitats per a l'excavació arqueològica, de l'altra. Finalment, això va fer que la intervenció es diferenciés en set sectors a la zona de l'estació de metro i en quatre a la zona de l'aparcament subterrani. Només la documentació exhaustiva[5] permetrà poder lligar totes les dades posteriorment.

5. A banda de la documentació habitual, es van fer fotografies aèries amb globus per part d'MRW, alguns motlles per a reproduccions a càrrec de QUAGGA i es va procedir a fer un escanejat parcial del jaciment en dues fases que permet recuperar visions en tres dimensions i fer les reproduccions i maquetes a l'escala que es desitgi. Per aquests darrers treballs es va comptar amb l'eficient treball de 3D Scanner i del topògraf i arqueòleg Jorge Angás a qui agraïm tot el seu treball i bona disposició.

4. Característiques generals

La zona excavada ocupava uns 4.500 m^2 i s'estenia cap al nord més enllà dels límits de l'obra. Per l'est també s'estenia més enllà, tot i que no podia fer-ho molt més, ja que érem a tocar de l'antiga riera. Pel sud, en canvi, el jaciment estava destruït pels efectes naturals de rierades i la proximitat de la línia de costa. Per l'oest és l'únic costat on es va poder veure clarament el límit del jaciment.

La presència de restes era gran i complexa, com es pot veure en la planta general (Fig.) i la planta final respon a diverses fases d'ocupació. En la descripció que es fa a continuació s'han diferenciat cinc fases, algunes de les quals comporten uns canvis radicals en el tipus d'ocupació, ja que un primer assentament d'hàbitat i treball el substitueix un gran centre productor terrissaire i a aquest, una necròpolis i una explotació agrària.

4.1. Fase 1 (primer quart de segle I aC)

Les restes d'aquesta primera fase són poques i es presenten força aïllades. Corresponen a retalls fets en el subsòl (forats de pal, petites estructures de combustió i retalls de funció indeterminada), elements ceràmics encaixats en el terreny (pivots d'àmfora, olles i un *dolium*), una alineació de claus i alguns estrats d'anivellació.

L'aïllament i arrasament d'aquestes restes fa que sigui difícil la seva interpretació. De moment i a falta de l'estudi definitiu es plantegen dues possibles interpretacions.

D'una banda la seva possible associació al procés constructiu de la fase següent. Així, els estrats d'anivellació regularitzarien un terreny força pla, però que té un lleu pendent en sentit sud-est. Les petites estructures de combustió, podrien produir elements d'ús immediat, com claus, per a la construcció. Els forats de pal podrien estar relacionats amb elements o estructures de fusta com possibles bastides. I finalment l'alineació de claus es podria correspondre a la subjecció d'un tendal o carpa per protegir persones, eines o altres objectes ja que es troben just al costat de dues estructures de combustió, forats de pal i pivots d'àmfora encaixats en el terreny.

De l'altra, no es descarta la possibilitat que aquestes restes poguessin estar relacionades amb una possible ocupació prèvia més o menys puntual d'aquests terrenys abans de la urbanització total de la zona en la segona fase evolutiva del jaciment. Cal tenir present que en època romana aquests terrenys es troben molt a prop de la línia de costa, de forma que algunes d'aquestes estructures es podrien associar amb alguna activitat relacionada amb el mar.

Tot i el poc material recuperat de l'excavació d'aquestes restes, es pot establir una datació per a aquesta fase de primer quart de segle I aC per la presència d'àmfora itàlica de la forma Dressel 1B i per la presència de formes de campaniana A tardana com a elements més moderns. L'inici d'aquestes produccions es comença a documentar cap al 100 aC, mentre que la resta de material recuperat ja és present en el segle II aC. Cal tenir present que l'estudi del material encara no s'ha dut a terme i que, per tant, les cronologies que proposem per a aquesta i les següents fases poden patir alguna modificació en el futur.

Tot i que és una fase relativament pobra en estructures i estrats cal destacar que es va recuperar una beina d'espasa i un *simpulum* de bronze que ja anticipen la riquesa material de la fase següent.

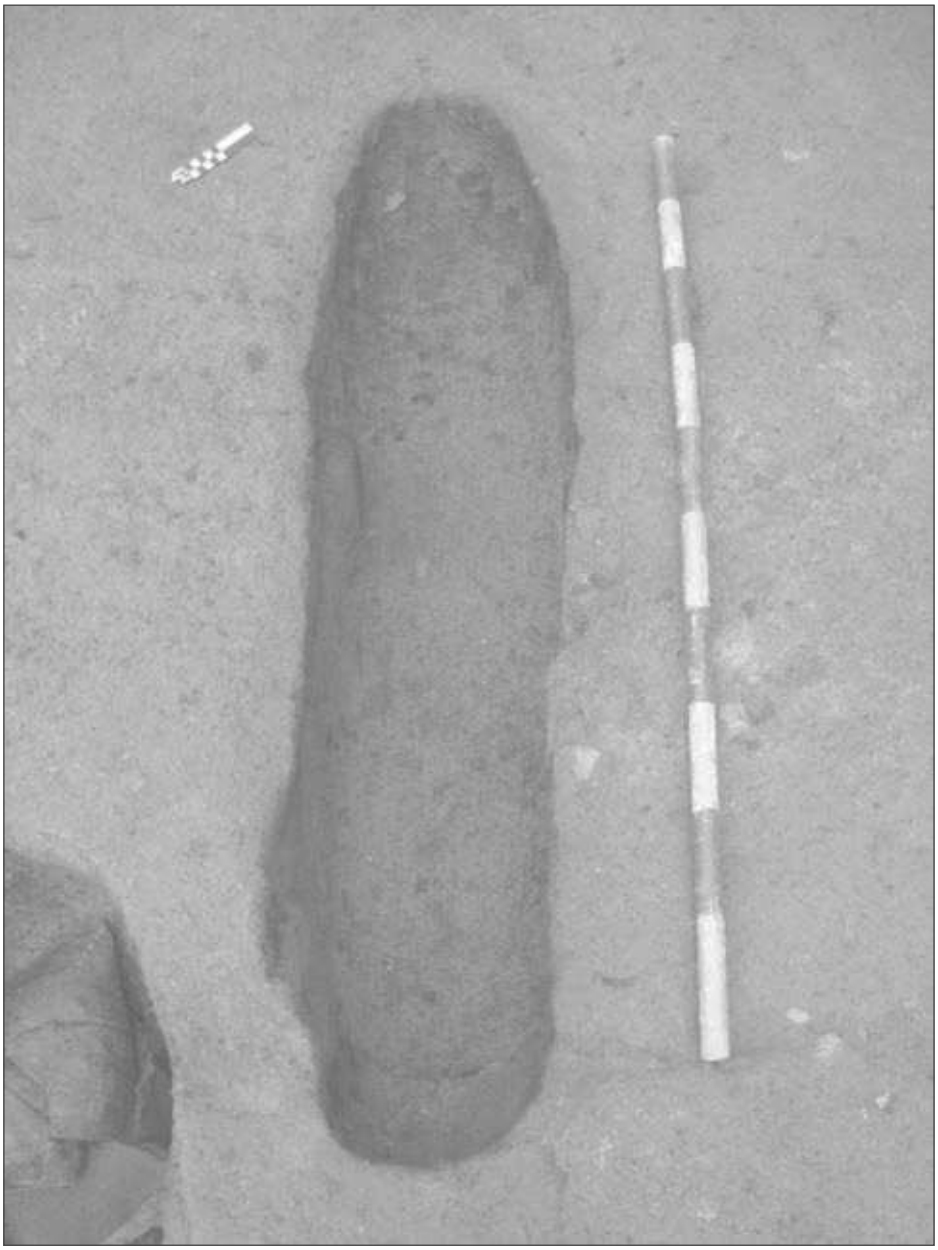

Figura 3. Estructura de combustió retallada al subsòl. Autors: Francesc Antequera i Daniel Vázquez

4.2. Fase II (entre primer quart i mitjan segle I aC)

Aquesta segona fase marca el primer gran moment constructiu del jaciment i s'hi pot observar una clara planificació i ordenació de l'espai ocupat.

Igual que la fase anterior, aquesta també s'ha de datar dins el primer quart de segle I aC. El material ceràmic recuperat ja es documenta en el segle II aC (campaniana A i B, comuna itàlica, àmfora itàlica i africana), però la presència de la forma Dressel 1B i de formes de campaniana A tardana com a elements més moderns, ens situaria cap a unes dates entorn del 100 aC o lleugerament posteriors.

Les restes aparegudes es documenten en la pràctica totalitat del solar, tot i que en alguns punts hi ha alguna discontinuïtat provocada per l'activitat constructiva de les fases posteriors que provoquen rebaixos de terreny fent desaparèixer algunes de les estructures. Relacionat amb aquest aspecte cal apuntar que el grau de conservació de les estructures no és regular a tots els sectors, però podríem definir-lo en termes generals com de força precari. Aquest fet ha dificultat de forma notable la identificació i interpretació dels elements que han aparegut.

Ara es documenta una ocupació de l'espai perfectament organitzada i ordenada. S'han documentat diferents àmbits de planta quadrangular amb una organització ortogonal clarament definida, i per tant, podem afirmar sense por d'equivocar-nos que hi ha un plantejament de caràcter urbanístic molt clar que defineix els espais que cal edificar. És clar que hi ha una planificació prèvia de l'espai.

D'aquesta fase s'han documentat diferents tipus d'estructures, la majoria relacionades amb àmbits d'habitació, però també n'hi ha d'altres que cal explicar-les de forma individualitzada.

En primer lloc cal fer esment d'un potent mur situat a l'oest del solar amb una llargada de trenta-dos metres, una amplada que varia entre el metre setanta-cinc i el metre vint i una alçària màxima conservada de dos metres. Aquest mur és construït amb pedra lligada amb argila, i presenta un aparell irregular. El parament exterior és fet amb blocs de grans dimensions mentre que el seu interior és reblert amb pedres més petites. Aquest mur es trobava encabit dins d'una rasa de fonamentació on a la base es va documentar un llit de pedres petites per consolidar el terreny, que com ja hem comentat, és de sorres i sauló. Aquest mur feia un marge en el terreny de manera que a l'est el nivell de circulació és més elevat que no pas a l'oest.

Aquesta gran infraestructura delimita un espai plenament edificat. Cap a l'oest es trobaria la riera de Sant Joan. En aquesta zona diversos sondejos fets només van permetre documentar diferents estrats de sorres amb algun fragment ceràmic arrossegat, mentre que cap a l'est es dibuixen les diferents construccions que configuren aquesta fase. Creiem que, a banda de marcar un límit clar de la zona habitada en el seu extrem occidental, podia fer funcions de contenció de les crescudes eventuals de la riera de Sant Joan i, per què no, tenir també funcions defensives si atenem a la seva l'amplada i robustesa.

Cal remarcar que aquest potent mur és l'únic límit documentat de les estructures d'aquesta fase en el jaciment. El límit nord d'aquest assentament no es va localitzar ja que es devia situar fora de la zona intervinguda, mentre que el sud es trobava destruït pels processos d'erosió de les rieres i la proximitat a la línia de costa comentats més amunt. Finalment, el límit est, tot i que tampoc es va poder documentar, creiem que s'hauria de situar entre el límit de l'excavació i l'avinguda de Martí i Pujol que és per on passava la riera de Canyet.

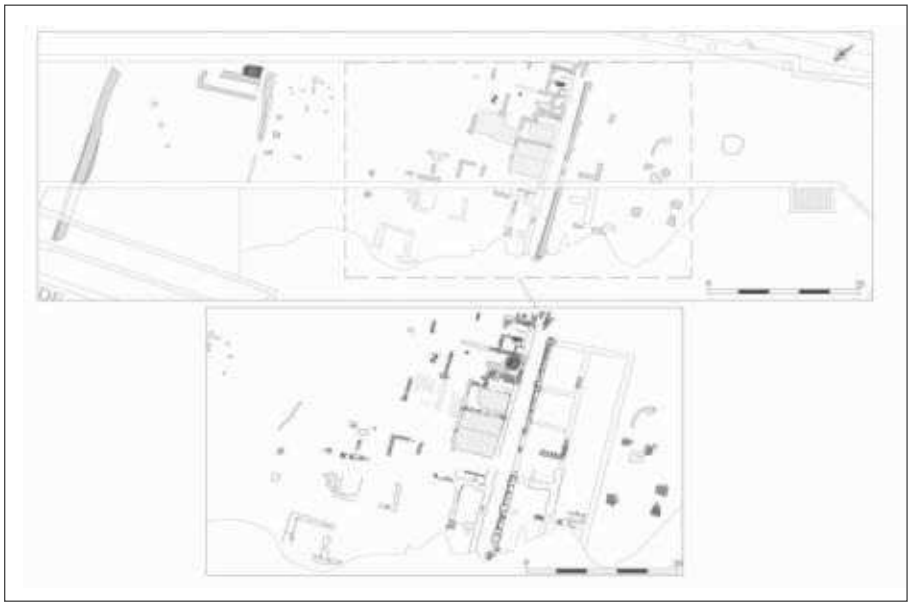

Figura 4. Planta general del nucli d'hàbitat. Autors: Mario Granollers i Rafael Piera

Figura 5. Vista del mur que tanca el nucli d'hàbitat en el seu extrem occidental. Autors: Francesc Antequera i Daniel Vázquez

Un altre tipus d'estructures singulars són el que s'ha interpretat com a basaments. D'aquests, se'n van documentar vuit amb unes dimensions aproximades de metre vint de costat. Són fets de pedres mitjanes lligades amb argila reaprofitant algun fragment de material constructiu. El fet d'aparèixer més o menys alineats entre ells i amb la resta d'edificacions és el que ens fa pensar que potser corresponguin a basaments o preparacions d'estructures en alçat com pilars o columnes que no ens han arribat i que estarien relacionats amb els edificis d'aquesta fase. Relacionats amb aquests possibles basaments, cal destacar la presència de dos basaments de columna perfectament identificats per a aquesta funció, fets amb pedres i morter i que també mantenen la mateixa alineació i orientació que la resta d'estructures que conformen aquesta fase.

Passant ja a les edificacions pròpiament dites, cal començar la descripció per una edificació que hem denominat *edifici principal*, i que per les seves dimensions i característiques constructives destaca per damunt de la resta. D'aquest edifici es va documentar el nivell de fonamentació i part de la seva planta només es va poder resseguir gràcies a les traces deixades per les rases d'espoliació efectuades per desmuntar els seus murs.

La planta conservada d'aquest edifici és rectangular i presenta unes dimensions de trenta-un metres de llarg per dotze de costat. Com a mínim devia tenir vuit àmbits, tot i que és possible que en tingués més, i una coberta de *tegulae* a doble vessant.

Figura 6. Detall d'un dels murs perimetrals de l'edifici principal amb la presència d'enlluït. Autors: Francesc Antequera i Daniel Vázquez

Quant a les característiques constructives, cal destacar les seves dimensions extraordinàries i la monumentalitat que li atorgarien uns potents murs sustentats en unes fonamentacions fetes de grans blocs de pedra. En alguns punts, també es va observar clarament com aquest edifici presentava enlluïts de calç a les parets dels quals se'n poden documentar diverses refeccions. Aquests enlluïts mostraven una bona factura i eren localitzats tant en l'interior com en l'exterior de la construcció. En alguns punts, també es van poder identificar restes dels paviments que en aquest cas eren fets d'argila piconada.

Finalment, i com ja hem comentat, aquest edifici devia estar cobert per una teulada a doble vessant feta de *tegulae* i *imbrices,* i presentava diferents tipus d'antefixes amb representacions de rostres femenins com a elements ornamentals. S'ha pogut determinar que aquestes terracotes són de producció local i no importacions de la península itàlica.[6]

Com el seu nom indica, creiem que aquesta era la construcció a partir de la qual s'articulava la resta d'edificacions d'aquesta fase. Les seves dimensions, robustesa i monumentalitat, així com la seva intencionalitat estètica evidenciada pels enlluïts i els elements decoratius de la teulada la diferencien de la resta de construccions. Tot i el precari estat de conservació en què ens ha arribat, creiem que aquesta construcció és probable que correspongui a un edifici residencial encara que no podem descartar que tingués altres usos o que s'hi fessin altres activitats de tipus econòmic, comercial o fins i tot polític. El que és clara és la seva preeminència sobre la resta de construccions.

La resta de les edificacions d'aquesta fase es troben situades a l'oest de l'edifici principal, tot i que no descartem que també n'hi hagués cap a l'est, però l'alt grau d'arrasament d'aquesta zona ens ha impedit documentar-les. Igual que en l'edifici principal, el grau de conservació d'aquests àmbits és deficient bàsicament pels rebaixos fets en el terreny i per les accions d'espoliació dutes a terme amb posterioritat. Així, mentre que en alguns punts es conserva un lleu alçat dels murs amb els corresponents paviments, en altres només podem resseguir les plantes d'aquests edificis per les rases d'espoliació.

La planta d'aquestes edificacions mostra una ortogonalitat perfecta conseqüència de la planificació intencionada de l'espai que cal ocupar. Es documenten diferents àmbits tots de planta quadrangular i de diverses dimensions, tots ells, però, més petits que l'*edifici principal*. En tot aquest entramat de construccions només identifiquem clarament una zona de pas o corredor que separa aquests àmbits de l'*edifici principal*. No descartem, però, que hi pogués haver hagut altres corredors, però l'estat de conservació en què ens ha arribat aquesta fase ens ha impedit identificar-los. Si considerem aquest corredor com l'única zona de pas podríem hipotetitzar que tot aquest conjunt d'edificacions podia representar una unitat constructiva amb una complexa estructura habitacional. (Fig. 7)

Quant a les característiques constructives, cal esmentar que els murs d'aquests àmbits recolzen directament sobre el terreny natural de sorres o presenten una modesta trinxera de fonamentació. Són fets de pedres lligades amb argila i presenten una amplada inferior a la dels de l'*edifici principal*. Els paviments són d'argila piconada i alguns dels murs, no tots, presenten enlluïts de calç. Tenim la certesa que alguns d'aquests àmbits tenien una

6. L'estudi arqueomètric d'aquestes peces l'ha fet Verónica Martínez Ferreras, de l'Equip de Recerca Arqueomètrica de la Universitat de Barcelona.

coberta de *tegulae* però sense antefixes. Aquest fet ens marcaria per a aquestes edificacions un grau menys refinat que el de l'*edifici principal*. Alguns dels àmbits presenten llars fetes amb ceràmica dipositada de forma plana sobre el paviment i en un es va excavar una estructura de combustió de planta circular segurament d'ús domèstic.

Finalment, cal destacar que per sota del paviment d'uns dels àmbits i tocant a un mur, es va exhumar un crani de suí amb les dues mandíbules i algunes vèrtebres. Aquest individu, de gènere masculí, tenia una edat d'entre 12 i 16 mesos en el moment de la seva mort.[7] Aquest fet ha estat interpretat com un ritual propiciatori fundacional de com a mínim l'àmbit on està situat, però no hem de descartar que aquest ritual estigui lligat a la totalitat de l'entramat d'àmbits i construccions d'aquesta fase.

Se'ns fa difícil interpretar de forma global la funció d'aquest conjunt d'àmbits situat a l'oest de l'*edifici principal*. Així, ens costa definir-nos a l'hora d'interpretar aquestes restes com a unitats independents o com una gran unitat amb una complexitat estructural elevada. El que és clar, és la seva planificació prèvia seguint uns paràmetres d'organització de l'espai molt marcats i la seva articulació respecte l'*edifici principal*.

Figura 7. Vista dels àmbits a l'oest de l'edifici principal. Autors: Francesc Antequera i Daniel Vázquez

7. Estudi fet per Lídia Colominas del Laboratori d'Arqueozoologia del Departament de Prehistòria, Universitat Autònoma de Barcelona.

Per acabar amb les estructures documentades en aquesta fase, cal dir que es van identificar algunes alineacions de forats de pal relacionades probablement amb la presència de troncs o pilars de fusta per a la subjecció de cobertes. També es va excavar una rasa amb secció en V que s'ha interpretat com una possible conducció d'aigües residuals i diversos retalls de funció indeterminada.

Pel que fa als materials recuperats, destaquen penjolls així com tres ploms monetiformes amb la inscripció *Baitolo* amb caràcters ibèrics (Padrós, Vázquez, Antequera, en premsa). També es van recuperar dos anells d'or, un dels quals d'or massís amb un encast de pasta vítria de color ambre decorat. A part d'aquests elements, cal no oblidar-se de la trentena d'antefixes que decoraven la teulada de l'*edifici principal* i d'una bona quantitat de monedes, la majoria de seques ibèriques.

La presència de tots aquests elements, juntament amb la gran quantitat de ceràmica importada de la península itàlica i les característiques urbanístiques i arquitectòniques dels edificis, evidencien una clara filiació itàlica de l'assentament. Són evidents les diferències entre les restes documentades d'aquesta fase en el jaciment respecte a les conegudes en aquesta àrea geogràfica en cronologies de primer quart de segle I aC.

Un cop descrits els elements que conformen aquesta fase, caldria resumir i intentar entendre en conjunt tot aquest nombre d'estructures que aniria més enllà de les interpretacions donades als diferents elements de forma individualitzada. Les dades són clares,

Figura 8. Detall d'una de les antefixes de producció local documentades a l'enderroc de l'edifici principal. Autors: Francesc Antequera i Daniel Vázquez

però les respostes que cal donar a certes preguntes són complexes. El que és inqüestionable és que es documenta en cronologies de primer quart de segle I aC una ocupació de com a mínim 3.300 metres quadrats a 200 metres al sud-est de la ciutat de Baetulo amb una entitat prou rellevant com per pensar que no ens trobaríem davant unes construccions de tipus rústic o eventual. L'organització ortogonal perfecta de l'espai, el tipus d'infraestructures, la riquesa dels edificis i dels materials recuperats ens estan dient que ens trobem davant de quelcom amb més entitat i que destaca de la resta d'assentaments d'aquest període en aquesta zona.

Pel que fa a les infraestructures, el mur de delimitació i contenció n'és el principal exemple. En primer lloc, delimita la zona ocupada, i en segon lloc la protegeix de les rierades descontrolades i, per què no, d'altres eventualitats. Per tant, hi ha una clara intenció de delimitació i protecció d'una àrea concreta. Per altra banda, una construcció com aquesta necessita un elevat nombre de recursos humans atesa la seva entitat.

Els edificis també ens mostren una monumentalitat evident i traces d'una certa intenció estètica o representativitat. Entre els elements que ens fan veure aquestes estructures amb certa intenció estètica i monumentalitat hi ha els dos basaments de columna i les antefixes de la teulada de l'edifici principal.

La riquesa material representada per la ceràmica d'importació, els objectes de luxe, els ploms monetiformes i les monedes ens està indicant també una riquesa en concordança amb la monumentalitat de les estructures.

I finalment, la perfecta organització de l'espai i l'ortogonalitat de les estructures ens està dient que hi ha un plantejament urbanístic perfectament estructurat dintre d'una superfície molt extensa.

Creiem que ens trobem davant d'un assentament de fundació itàlica que es devia trobar circumdat i protegit per un mur potent. Aquest mur potent delimita un espai edificat de forma clarament organitzada i s'articula segurament al voltant o en funció d'un gran edifici (edifici principal).

La interpretació global d'aquest assentament presenta certs dubtes i interrogants a causa del seu estat de conservació, de la seva situació respecte a la ciutat de *Baetulo* i de la cronologia que presenta.

Quant a la seva funció, com hem dit anteriorment, sembla clar que hi ha una part d'hàbitat, però és molt difícil fer hipòtesis sobre les seves activitats. No sembla un nucli agrícola, mentre que les activitats artesanes poden estar presents encara que no considerem que siguin les definitòries. Per la seva ubicació, podríem pensar en alguna activitat relacionada amb el comerç, mentre que no sembla complir amb un objectiu primordial de control de territori.

El que podem afirmar és que no es tracta d'un dels assentaments habituals de caràcter agrícola indígena que es troben normalment a la Laietània en aquest període. No es tracta tampoc d'un assentament militar com, per exemple, el de Can Tacó, ni per característiques morfològiques, ni per ubicació en el territori, ni per context històric (Mercado *et al.*, 2008, p. 195-211). Tampoc hem de pensar en una vil·la, assentament que considerem que no es dóna encara amb aquestes cronologies en aquesta àrea geogràfica.

Tenint en compte que aquest assentament fou fundat per romans, creiem que segurament el nucli devia ostentar algun tipus de poder polític o administratiu i, per tant, l'hauríem de posar en relació directa amb el procés de romanització que durà a les poblacions indígenes a integrar-se en la societat romana. En tot cas, qualsevol interpre-

tació ha de tenir necessàriament en compte la molt propera ubicació i tots els problemes derivats de la datació de la fundació de la ciutat de *Baetulo*.

Una dada que és fonamental per a estudis futurs que ens ajudin a entendre el veritable significat d'aquest assentament, és el fet que les estructures i edificis documentats presenten la mateixa orientació que el tram de muralla conegut de la ciutat de *Baetulo* i que la trama urbana que s'insereix dins d'aquest. Aquest fet podria estar indicant que ja cap a inicis de segle I aC existeix una centuriació del territori a la qual s'adapten tant l'assentament documentat a l'Illa Fradera com la ciutat emmurallada.[8]

Un cop arribats a aquest punt, i tenint en compte la tipologia de l'assentament (arquitectura, urbanisme, cultura material, etc.), la cronologia i la seva situació respecte de la ciutat de *Baetulo*, ens cal preguntar sobre la relació o vinculació entre aquesta i les restes exhumades en l'excavació que presentem en aquest article.

La data de fundació de la ciutat de *Baetulo* és un tema que encara no està resolt de definitivament. Alguns autors proposen una datació de finals del segle II aC (Guitart, 1993, p. 57). Altres, a partir de l'anàlisi dels materials numismàtics, situen la seva fundació al voltant del decenni 90-80 aC (Padrós, 2001, p. 67-68). Finalment, l'anàlisi dels primers nivells estratigràfics intramurs localitzats fins avui es daten en el decenni 80-70 aC (Jiménez, 2002, p. 66).

Les restes que estem descrivint les datem dins el primer quart de segle I aC, per tant, són contemporànies a la fundació de la ciutat. Aquest fet obre un debat interessant i planteja moltes preguntes sobre la relació directa entre la ciutat i l'assentament de l'Illa Fradera:

- És aquest un assentament previ a la construcció de la ciutat de *Baetulo* tal i com la coneixem actualment?
- Estaríem davant d'un assentament que funciona al mateix temps que s'està configurant la ciutat per abandonar-se un cop aquesta ja és funcional?
- Aquest assentament funcionava a la vegada que la ciutat quan aquesta ja està plenament configurada i per tant era part d'un suburbi?

Les darreres intervencions dutes a terme a Badalona, estan posant al descobert nivells i estructures amb cronologies de primer quart del segle I aC que ens aportaran dades imprescindibles per entendre els anys inicials de *Baetulo* i quina relació té la ciutat amb el seu entorn més proper.[9]

Finalment, a partir del decenni 40-50 aC els edificis d'aquest assentament s'amortitzen i espolien, i en el seu lloc es construeix un centre terrisser dedicat a la fabricació d'àmfores per transportar vi.

---

8. Palet considerava que podria ser que no hi hagués una centuriació en el territori de *Baetulo* (Palet, 1994, p. 165), però les noves dades semblen posar en dubte aquesta hipòtesi.

9. Les intervencions a què ens referim són les del carrer Pujol, 36, dirigides per Francesc Antequera i Sergio Arroyo; la de la plaça de la Vil·la Romana, dirigida per Laura Suau i Ariadna Traveset; les diverses intervencions fetes en el subsòl de la plaça Font i Cussó, dirigides per Jacinto Sánchez, Conxita Ferrer i Toni Fernández, i la del solar ubicat a l'avinguda President Companys cantonada amb el carrer Germà Juli, dirigida per Daniel Alcubierre i Alba Tenza.

4.3. Fase III (mitjan segle I aC a primer quart del segle I dC)

La segona gran fase constructiva documentada al jaciment implica un canvi en el tipus de funció de la zona, amb l'aixecament d'un gran centre terrisser que ocupava gairebé tots els terrenys afectats per les dues intervencions, aproximadament uns 4.300 m^2. Aquest tipus d'activitat industrial es desenvolupava fora els nuclis urbans per diferents factors, legislació, espai, organització productiva, medi ambient. En aquest cas el complex terrisser es va situar al *suburbium* occidental de la ciutat (Antequera *et alii,* 2010).

El centre terrisser es va aixecar entre el 50 i el 40 aC,[10] en un moment posterior a l'abandonament i l'espoliació de les edificacions de la fase anterior. La seva producció va consistir principalment en recipients amfòrics, en un primer moment del tipus Pascual 1 i, posteriorment, en la darrera fase de funcionament del complex, s'amplia amb el tipus Dressel 2-4. També es van produir altres elements com *lucernae, pondera* i materials constructius.

Aquest gran complex omple un cert buit en la investigació arqueològica referent a *Baetulo* i el seu *ager*, que es considera des de fa temps com un dels principals focus de producció amfòrica i distribució del vi laietà. Aquesta hipòtesi es basava en l'abundant presència d'àmfores a l'interior de la ciutat (Comas, 1998, p. 219) i en el predomini d'unes pastes molt característiques, localitzades també en diferents jaciments europeus i diversos derelictes en el Mediterrani. Fins al moment s'havien localitzat dos centres productors en l'àrea pròxima a *Baetulo*: Can Peixau, a Badalona, i Cal Ros de les Cabres, al Masnou; però no s'havia detectat una infraestructura terrissera amb entitat suficient com per parlar d'un gran centre productor associat a la ciutat (Padrós, 1998, p. 185-192; Comas i Carreras, 2008, p. 178).

Les instal·lacions del complex terrisser es van aixecar d'una manera planificada amb una ordenació i adequació dels espais en relació a la funció que havien de desenvolupar. No obstant això, la planta final del complex és en realitat el resultat d'una evolució que caldria relacionar amb l'increment progressiu de la demanda i la necessitat d'ampliar les instal·lacions. Aquest procés d'adequació del centre terrisser es va fer d'una manera organitzada amb diferents fases d'ampliació i reestructuració, tot mantenint l'ordenació interna. Cal destacar que les edificacions del complex presentaven la mateixa ordenació que l'assentament de la primera gran fase constructiva i que la trama urbana de la ciutat, la qual cosa reflecteix la possible presència d'una centuriació en l'organització del territori.

En el moment de màxima expansió del centre terrisser, aquest tenia com a eix central dues grans naus que creuaven transversalment el jaciment i articulaven a est i oest altres àrees del complex, amb la presència de dos conjunts de forns i les seves àrees de servei, diverses basses de decantació i diferents instal·lacions associades al procés productiu. De totes formes, la part més antiga del centre terrisser és la de llevant, de manera que es produeix un creixement posterior cap a l'oest. A més de les ampliacions, el complex es va anar remodelant, amb la transformació o amortització d'algunes de les infraestructures associades al seu funcionament.

A continuació expliquem les infraestructures més importants que conformen el complex, començant per les naus centrals i passant posteriorment als forns i les altres instal·lacions més destacables.

---

10. Datació associada a la presència d'àmfora tarraconense de la forma Pascual 1 i a l'absència de terra sigil·lada itàlica.

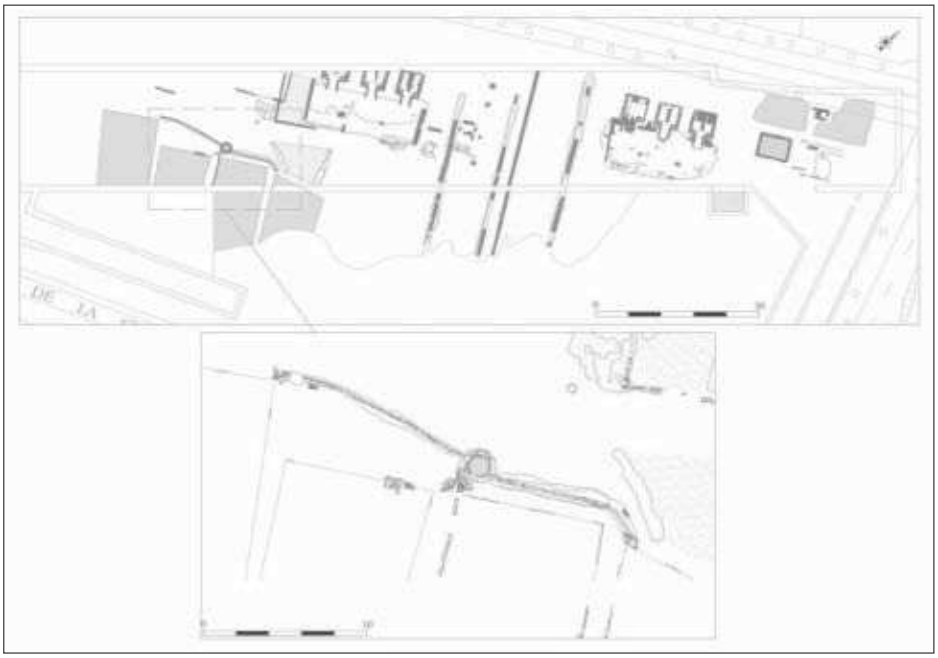

Figura 9. Planta general del complex terrisser i detall de les basses i conduccions. Autors: Mario Granollers i Rafael Piera

Les dues naus funcionaven de forma paral·lela, es projectaven pel nord més enllà de l'àrea excavada i quedaven tallades pel sud per l'erosió produïda pel tram deltaic de la riera. La part conservada presentava dues edificacions de planta rectangular d'un mínim de 36 metres de llarg i una amplada de 9,1 metres. Tot i l'alt grau d'arrasament de les dues naus, en la més occidental es van detectar basaments de pilar que permeten plantejar un possible sistema de coberta a doble vessant per a les dues edificacions.

A banda i banda de les edificacions, i de forma pràcticament simètrica, es trobaven situats dos grups de tres forns col·locats en bateria, amb les seves respectives àrees de servei. Ambdós conjunts presentaven unes característiques bastant homogènies. Es tractava de forns del tipus IIC de Cuomo di Caprio (tipus II E de Le Ny) amb una cambra de planta rectangular amb doble corredor amb nervi central, pilars laterals i un únic *praefurnium* (Cuomo di Caprio, 1971-72; Le Ny, 1988, p. 43).

Les graelles se sustentaven mitjançant un sistema d'arcs. Per una part, el gruix del pes requeia sobre cinc arcs dobles, que es recolzaven tant en les parets laterals com en el nervi central de les cambres de combustió. Per una altra, la part davantera de la graella se sustentava sobre un únic arc de majors dimensions que es recolzava també en dos pilars laterals, la qual cosa permetia un millor tir d'aire calent provinent del *praefurnium*. Dels sis forns solament es conservava parcialment la graella del forn 4 i una mínima part de la del forn 5, ambdós del grup oriental.

Figura 10. Grup de forns i àrea de treball ubicats a l'est de les naus. Autor: Joan Josep Bonet Sanubé. MRW

Els *praefurnia* estaven orientats cap a l'àrea de servei, i tenien una mínima part exempta i eixamplada que sobresortia del llenç del mur, el qual feia les funcions del frontal d'aquesta àrea annexa. Dos dels *praefurnia* dels forns del grup oriental tenien enllosats de tovots, un en tota la galeria d'accés,[11] i l'altre solament en la zona d'entrada.

Davant de la boca dels *praefurnia* de cada grup de forns hi havia una àrea de servei annexa que permetia articular els treballs relacionats amb l'alimentació i neteja de les estructures de combustió. Es tractava de dos grans espais de planta rectangular retallats al subsòl per quedar a l'alçada dels *praefurnia* que havien d'abastir. Ambdós espais estaven ben delimitats per murs perimetrals d'una entitat diferent, constituïts amb tècniques constructives i aparells diversos, resultat de les reformes i modificacions fetes al llarg del temps. La presència de basaments de pilar i múltiples possibles forats per encaixar pals permet plantejar la possible presència d'una coberta per a les dues àrees de servei.

11. El forn de Ca l'Arnau (Cabrera de Mar, Maresme) té un enllosat en el *praefurnium* de les mateixes característiques (Martín, Garcia, 2007, p. 78) .

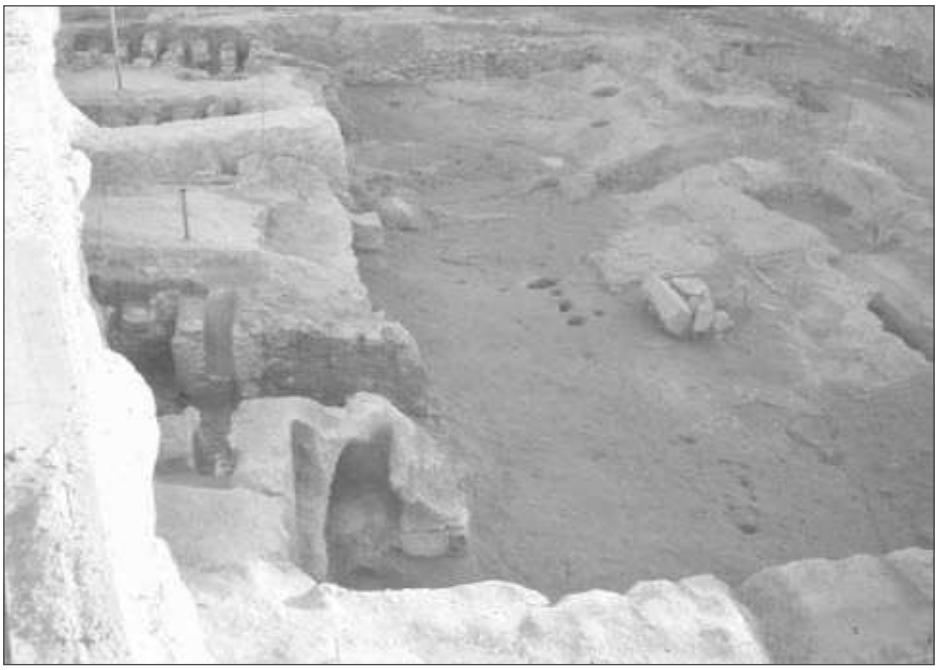

Figura 11. Grup de forns i àrea de treball ubicats a l'oest de les naus. Autors: Francesc Antequera i Daniel Vázquez

És interessant destacar que un dels murs perimetrals del grup de forns oriental estava constituït per una doble alineació de 24 àmfores invertides del tipus Pascual 1, que quedaven encaixades entre si mitjançant altres elements constructius, com tovots i fragments d'àmfora units amb argila. També en el mateix grup de forns, es va documentar en un dels laterals de l'àrea de servei, un petit forn de combustió de secció globular.[12]

També es van documentar altres infraestructures relacionades amb el procés productiu del complex terrisser. En primer lloc es van detectar diferents alineacions d'àmfores invertides del tipus Pascual 1 encaixades al subsòl, que configuraven i delimitaven diferents espais de grans dimensions. Es van identificar aquest tipus d'alineacions en zones pròximes als dos grups de forns i semblen haver tingut la funció delimitadora d'espais, possiblement oberts, tot i que no es pot descartar que formessin el nervi central de murs de més entitat. Aquestes alineacions es van anar modificant i amortitzant amb les successives ampliacions de les instal·lacions.

En segon lloc, a la part sud-oest del complex terrisser es va excavar un extens conjunt d'estructures relacionades amb la decantació i el tractament de les argiles per a

12. En la Vila dels Plans d'en Jori, (Montblanc, Conca de Barberà) es va documentar una estructura de combustió en l'àrea de servei d'un gran forn destinat a l'elaboració de material constructiu (Adserias, Morer, Rigo, 2000, p. 201).

Figura 12. Doble alineació d'àmfores invertides del tipus Pascual 1 documentada en un dels murs laterals de l'àrea de treball de grup de forns oriental. Autors: Francesc Antequera i Daniel Vázquez

l'obtenció de la matèria primera. Es tracta de quatre basses de planta rectangular i grans dimensions, retallades en les sorres naturals i situades paral·lelament, seguint l'ordenació del complex. Aquestes basses[13] tenien el seu perímetre intern protegit per un revestiment de *tegulae,* col·locades i encaixades verticalment, mentre que la part inferior quedava directament en contacte amb les sorres, que permetien la filtració de l'aigua sobrant del procés.

Les basses no van conservar en cap cas les seves dimensions totals, ja que es van veure afectades per l'erosió del tram deltaic de la riera. No obstant això, l'amplada de les quatre oscil·la entre els 8,6 i els 10,2 m, mentre que la longitud màxima documentada arribava als 12,5 m. En l'interior d'una de les basses es van trobar desplomades sobre les *tegulae* caigudes del perímetre, restes del que semblava ser part d'un mur perimetral, que podria indicar la presència d'una delimitació externa de les basses.

13. El complex terrisser del Collet de Sant Antoni (Calonge, Baix Empordà), té una gran bassa amb el perímetre protegit amb *tegulae* com les d'Illa Fradera (Tremoleda, 2008, p. 119-120). Una altra bassa similar, tot i que sense revestiment, és la de Can Feu (Sant Quirze del Vallés, Valles Occidental) (Revilla, 1995, p. 25-26).

Figura 13. Basses i conduccions relacionades amb la decantació i el tractament de les argiles. Autors: Francesc Antequera i Daniel Vázquez

Tres de les quatre basses es trobaven connectades mitjançant un sistema de canalitzacions i arquetes amb un dipòsit d'argila cuita encaixat al subsòl. Com a hipòtesi, i a l'espera de trobar paral·lels que puguin permetre garantir una resposta segura, es planteja la possibilitat que aquest recipient estigués destinat a recollir la capa d'argila més depurada de les basses, que hauria quedat en suspensió. El líquid sobrant d'aquest dipòsit s'evacuava cap al sud mitjançant una altra canalització feta a base de canaletes de mitja canya.

A l'extrem oest del complex també es van documentar diferents infraestructures hidràuliques, tant de transport com d'emmagatzematge, tot i que amb un grau d'arrasament molt alt. Per una part es van documentar diferents trams de conduccions, tant tubulars com de canaleta de mitja canya. Per l'altra, s'excavà una cisterna o dipòsit rectangular de 5 metres de llarg per 4 metres d'ample i una profunditat mínima de 2 metres, revestida amb un paviment hidràulic o *opus signinum*.

El complex terrisser va deixar de funcionar aproximadament a finals del primer quart del segle I dC,[14] tot i que hi ha una reutilització temporal d'un dels forns durant el segon terç d'aquest mateix segle.

Cal relacionar la construcció i evolució del complex terrisser amb un canvi generalitzat del model econòmic al llarg de tota la costa catalana durant el segle I aC. Aquest canvi consisteix en l'increment de la demanda del vi de la Laietània en els mercats extrapeninsulars, que fa que es vagi transformant el model de producció agrícola i amb ell tots els sectors vinculats al seu comerç. Aquesta demanda implica que cada vegada es construeixin centres terrissers més grans i organitzats, per poder assumir una producció a gran escala. En aquest sentit, sembla que l'evolució cronològica i constructiva del complex se cenyia a l'evolució de la comercialització del vi laietà en els circuits comercials extrapeninsulars (Comas, Carreras, 2008, p. 185; Carreras, 2009, p. 171-176; Martínez, 2007, p. 494-523).

L'estudi arqueomètric[15] dels materials amfòrics associats al centre terrisser i la seva posada en relació amb informacions provinents d'altres jaciments permetrà continuar ampliant el coneixement sobre els circuits comercials del vi laietà, tant dels llocs de distribució, com de recepció. També permetran tenir una visió més aproximada de la importància de Baetulo com a centre distribuïdor de vi en un període en què aquest comerç és el motor econòmic de la Laietània.

Les grans dimensions d'aquest complex terrisser i la seva proximitat a *Baetulo* fan pensar que es tracta d'un complex industrial independent, que no devia estar vinculat a una explotació rural (Tremoleda, 2008, p. 132). Es devia tractar d'un centre especialitzat on es devien produir els envasos vinaris necessaris per satisfer la producció i comercialització del vi a gran escala, que devia produir-se en un entorn més o menys pròxim al complex terrisser. En aquest sentit, el fet que el centre funcioni en el moment de màxim apogeu de la comercialització del vi i que s'abandoni en el moment en què els mercats es comencen a contraure, denota que es tracta d'una indústria construïda per personatges

14. Aquesta datació es proposa per l'absència de terra sigil·lada sudgàl·lica. Quant a la reutilització del forn 4, en la seva amortització apareix africana de cuina, terra sigil·lada hispànica i de forma massiva l'àmfora Dressel 2-4 de producció local.

15. Verónica Martínez (ERAUB), fa l'estudi arqueomètric dels materials ceràmics d'Illa Fradera. Tot i que l'estudi està en procés ja ha pogut constatar una àmplia presència de les pastes d'aquest centre en diferents punts de la Gàl·lia.

amb recursos i amb la intenció d'aprofitar el benefici econòmic que es genera en el moment àlgid. En el moment en què aquests grans beneficis desapareixen, no hi ha interès a mantenir un complex d'aquestes dimensions.

4.4. Fase IV (entre el segon i el tercer terç del segle I dC)

La tercera gran fase funcional del jaciment va començar quan s'amortitzà el complex terrisser i es va produir una progressiva reutilització de l'espai amb altres funcions. Es va passar d'una utilització industrial a un ús diversificat amb una àmplia zona destinada a tasques agrícoles, una zona de terrisseria que aprofita estructures del gran complex terrisser de la fase anterior i una àrea ben delimitada de necròpolis. Aquesta fase es data en cronologies que anirien des de Tiberi fins a finals del segle I dC.

La part central i de llevant del jaciment es va destinar principalment per a ús agrari. En la part central es documentaren una gran quantitat de petites rases oblongues, que devien estar relacionades amb el cultiu de la vinya. Aquestes rases devien ser els *alvei* on es plantaven els ceps, normalment dos peus de vinya per cada *alvei,* formant alienacions de rases intermitents, amb una orientació de nord-oest a sud-est (Buffat, 2009, p. 30-31). També es van detectar en aquesta zona tres estructures hidràuliques, un dipòsit d'*opus signinum* molt arrasat i dos pous d'aigua.

En la part de llevant del jaciment es van detectar diferents estructures muràries que indicaven la presència d'una construcció de grans dimensions. Es tracta de diferents trams de fonamentacions i murs que semblaven delimitar un gran espai o edificació que s'estenia més enllà dels límits del solar. Tot i l'alt grau d'arrasament d'aquesta construcció, la presència dels fons d'alguns *dolia* fa pensar en una possible funció d'emmagatzematge.

Dintre de la diversitat d'activitats que es documenten al jaciment durant aquesta tercera fase, cal fer menció de la reutilització parcial de les instal·lacions del centre terrisser de la fase anterior. Durant el procés d'excavació es va detectar la reutilització d'un dels forns en bateria del grup oriental. Com ja s'ha comentat en l'apartat anterior, aquestes estructures s'amortitzaren quan va deixar de funcionar el complex i es produí el seu progressiu enrunament. En un moment indeterminat d'aquest procés es va procedir a la reutilització de part de les instal·lacions. Es va habilitar el forn més occidental del grup i es va generar una nova àrea de servei molt més reduïda que va quedar delimitada per alineacions d'àmfores invertides del tipus Dressel 2-4. Aquest mateix tipus d'àmfora és el que es va produir al forn durant la seva nova etapa de funcionament.

Per últim, a l'extrem oest del jaciment es va documentar una zona de necròpolis. La legislació romana obligava que els espais funeraris estiguessin fora de les muralles, diferenciant de forma clara el món dels vius del dels morts. Els motius eren diversos, tant de tipus higiènic i sanitari, com ritual. Aquest mateix ordenament disposava que les sepultures es fessin en les proximitats dels camins i de les vies d'accés a les ciutats. Per tant, la necròpolis d'Illa Fradera se cenyia a la legalitat, ja que era situada fora del nucli urbà i al sud de la Via Augusta, que quedava molt a prop del jaciment.

Aquesta àrea de necròpolis[16] tingué dues fases de funcionament clarament diferenciades. La primera, datable en cronologies del segle I dC, estava relacionada amb la

16. L'estudi antropològic correrà a càrrec de l'antropòloga Paz Balaguer. De moment els resultats presentats són preliminars i associats al seu informe de camp.

construcció d'un recinte tancat que ordenava l'espai, així com la seva progressiva utilització, amb la compartimentació interior de l'àrea sepulcral. La segona, que cal datar en cronologies de la primera meitat del segle II dC, estava relacionada amb una reutilització d'aquest espai, quan segurament es trobava abandonat i en ple procés d'enrunament.

Durant la primera fase d'utilització del recinte funerari, aquest s'ordenava amb relació a dos murs que creuaven transversalment el jaciment delimitant un recinte tancat. Aquest espai de planta rectangular presentava diferents compartimentacions internes, algunes de les quals s'haurien de relacionar amb la presència de diferents edificacions o mausoleus funeraris de planta rectangular, mentre que la resta devien ser espais oberts generats per la construcció dels primers. Aquestes construccions van anar ocupant l'espai interior mantenint l'orientació, tot i que d'una manera poc ordenada. La presència de recintes funeraris delimitats per murs o altres elements és un fet comú en necròpolis, delimitant tant espais individuals com espais col·lectius.

L'excavació d'aquests àmbits va mostrar la seva funció funerària; així es documentaren un total de 17 unitats funeràries associades a aquesta fase, que alternaven tant el ritual de la inhumació, que parteix de la idea del retorn a la terra, com el de la cremació, que s'associa a la purificació del foc (Beltran de Heredia, 2007, p. 31). Aquestes tombes apareixien de forma aleatòria en els diferents espais del recinte funerari, sense que es constatés cap tipus d'ordenació en relació al ritu o a la tipologia morfològica de les sepultures.

Es van excavar un total de 10 inhumacions, de les quals 9 eren enterraments individuals i 1 era col·lectiu. Totes les sepultures individuals inhumaven individus infantils, perinatals o nonats, mentre que l'únic enterrament col·lectiu estava format exclusivament per individus adults. Es van documentar 4 tipologies de tombes: en fossa simple, en fossa simple amb coberta, en àmfora i en pou funerari. Aquesta darrera va ser l'única sepultura que es va sortir dels paràmetres normals amb la presència de dues unitats funeràries diferenciades.

Es tractava d'un pou d'aigua de dimensions reduïdes que va ser utilitzat dues vegades per a funcions funeràries[17] durant el seu procés de rebliment. La primera unitat funerària, consistia en una inhumació infantil que es trobava dipositada sobre el llom de l'esquelet d'una mula.[18] Per damunt d'aquesta inhumació, i separada per diversos estrats, es trobava la segona unitat funerària, formada per entre 6 i 7 inhumacions d'adults. Aquestes presentaven diferents graus de connexió anatòmica, i formaven un paquet d'ossos d'un metre de potència. Cobrint aquesta segona unitat funerària, apareixia un abocament d'àmfores vinàries del tipus Pascual 1.[19] Aquestes àmfores estaven associades al ritual funerari de l'enterrament col·lectiu, reblint el pou i estenent-se per part de l'àmbit.

---

17. Els pous d'aigua associats a zones sepulcrals i la seva reutilització estan documentats en altres contextos funeraris com la necròpolis de Vila de Madrid a Barcelona i en les necròpolis de Còrdova (Beltrán de Heredia, 2007, p. 33-34).

18. Estudi arqueozoològic fet per Lídia Colominas (Laboratori de Arqueozoologia del Departament de Prehistòria. Universitat Autònoma de Barcelona). La presència d'èquids en contextos funeraris també està present en necròpolis com la de Can Bel (Pineda de Mar, Maresme) (Cela *et alii,* 1999, p. 235-239) i Can Trullàs (Granollers). En aquesta darrera es dipositen 3 èquids i 2 cànids en la mateixa fossa funerària on s'inhumen 4 enterraments infantils (Tenas, 1993, p. 74-75).

19. És habitual la presència de les àmfores i el vi en els rituals funeraris, tant com a ofrenes com en els banquets funeraris. En la necròpolis de Vila de Madrid es va documentar una àmfora Pascual dintre d'un pou ritual (Beltrán de Heredia, 2007, p. 45)

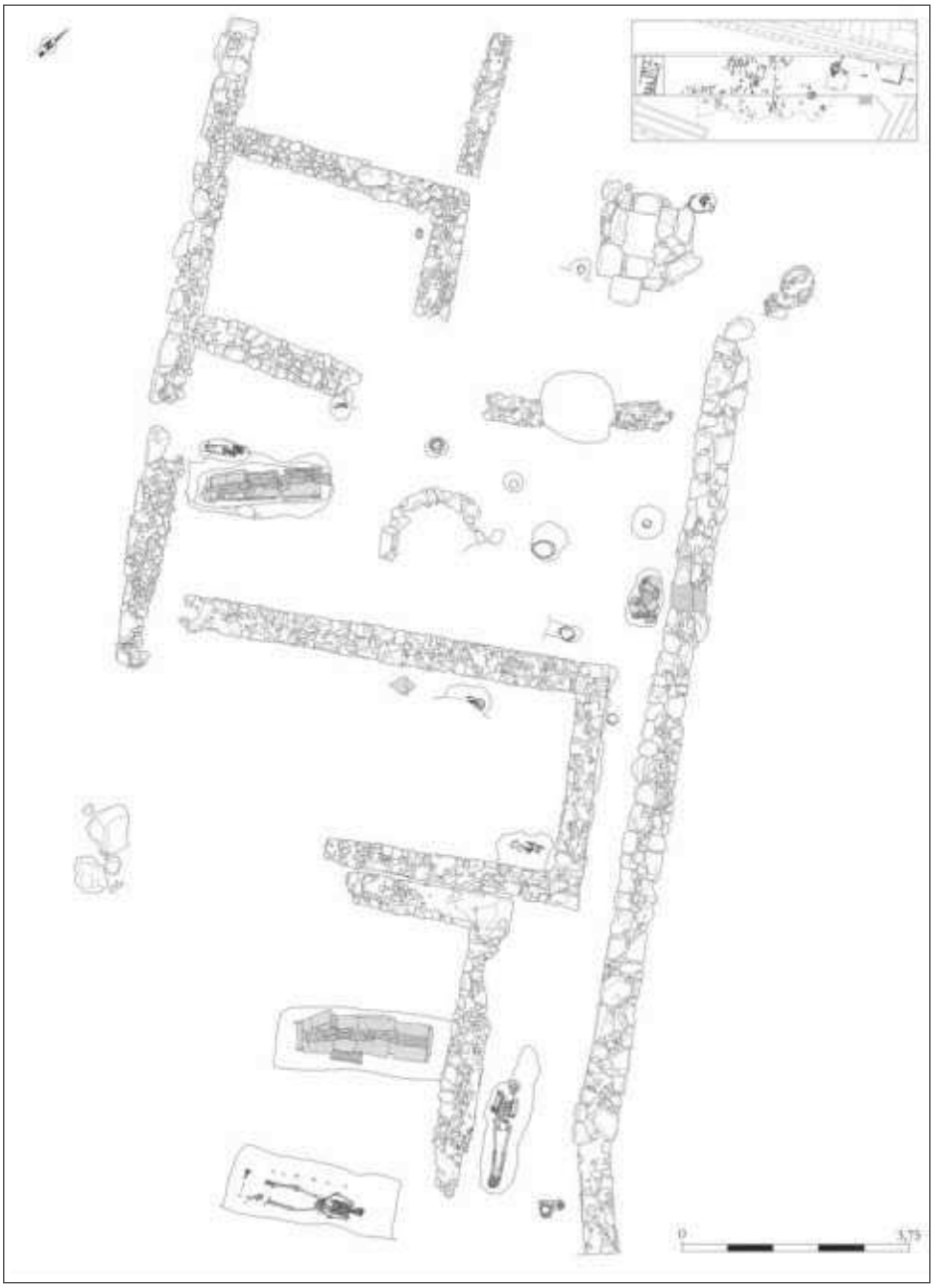

Figura 14. Planta general del recinte funerari. Autors: Mario Granollers i Rafael Piera

Figura 15. Esquelet d'èquid documentat en l'interior del pou funerari. Autors: Francesc Antequera i Daniel Vázquez

Associades a aquesta primera fase de funcionament de la necròpolis, també es van documentar 7 cremacions. Aquestes s'havien dipositat dintre de recipients senzills, olles, gerres i bols, que apareixen a vegades amb tapadora i altres no. Destaquen principalment tres dels recipients, dues urnes amb tapadora, que es trobaven cobertes per pivots d'àmfora, segurament com a element senyalitzador,[20] i una urna que utilitzava com a contenidor un bol de vidre amb decoració de costelles. També es documentà part d'un possible *ustrinum* molt arrasat i una àmfora Pascual 1 enterrada, amb gran quantitat de cendres al seu interior i que podria estar relacionada amb les neteges d'aquesta estructura.

4.5. Fase V. Primera meitat del segle II dC

Aquesta fase evolutiva presentava una realitat molt diferent a la documentada en la fase anterior. Si en la fase IV hi ha una diversificació de les activitats desenvolupades

20. En la necròpolis de Vila de Madrid es van documentar, en les intervencions dels anys cinquanta, urnes cineràries amb pivots, que es van interpretar com a senyalitzacions exteriors de les sepultures (Beltran de Heredia, 2007, p. 18)

al jaciment, en aquesta sembla que es va produint un abandonament progressiu de part d'aquestes activitats, amb la presència de nivells d'amortització i d'abandonament.

No es tracta d'una fase funcional plenament diferenciada, sinó que devia consistir en una evolució progressiva de la fase anterior amb la presència de determinades estructures i nivells que es generaven sobre els nivells d'amortització de les estructures de la fase anterior i la presència d'uns materials que donaven unes datacions posteriors amb cronologies de finals del segle I dC i primera meitat del segle II dC.

Cal destacar la reutilització del recinte funerari en un moment en què aquest es trobava abandonat i possiblement en procés d'enrunament. Es van documentar 4 sepultures associades a aquesta fase, amb canvis importants en el ritual funerari, que quedava plasmat tant en el tipus d'enterrament, amb la presència d'inhumacions individuals d'adults, com en les tipologies de les sepultures, amb tombes de *tegulae* a doble vessant, amb taüt i en fossa simple.

Una de les sepultures en *tegulae* presentava les restes d'una inhumació infantil associada a l'esquelet d'una dona jove, que tenia en la seva boca un as d'Adrià. A més, sota l'*ímbrex* en el qual reposava el crani, es van documentar alguns ossos humans d'un altre individu. Aquesta mateixa inhumació tenia com a aixovar una fusaiola, un ungüentari i un clau de grans dimensions dipositat en la part posterior del crani. També és interessant l'única inhumació en taüt, que tenia associats 5 ungüentaris de vidre.

Altres elements que es poden adscriure a aquesta fase són alguns retalls i les bases de *signinum* de diversos dipòsits ubicats en la part central i est del jaciment.

Com ja s'ha comentat al llarg del text, una vegada amortitzat el jaciment, aquest va sofrir processos erosius naturals i d'aportació de sediments, que són producte de la ubicació espacial d'aquests terrenys en un entorn entre rieres. Aquestes es trobaven en el seu tram deltaic i, a més d'erosionar els nivells superiors del jaciment, van fer desaparèixer tot el seu extrem meridional. De totes maneres, aquest procés es va produir en un moment en què l'activitat humana a la zona era inexistent o s'havia reduït d'una manera tan dràstica que no va deixar evidències arqueològiques documentables.

5. Conclusions

Per últim, i a mode de conclusions generals, cal comentar la gran importància que podria tenir l'estudi exhaustiu d'aquest jaciment per conèixer millor el desenvolupament i funcionament de la ciutat de Baetulo.

La primera gran fase constructiva del jaciment, fase II, pot permetre aprofundir en el període fundacional de la ciutat amb noves aportacions que podrien ajudar a concretar alguns aspectes.

La segona gran fase constructiva, fase III, pot ajudar a conèixer millor la importància de Baetulo com a centre distribuïdor de vi en un període en què aquest comerç és el motor econòmic de la Laietània. Els estudis arqueomètrics dels materials amfòrics exhumats al jaciment podran indicar el grau de difusió dels productes envasats en el gran complex terrisser de la ciutat, tant en els circuits comercials peninsulars com extrapeninsulars.

Les fases IV i V poden permetre ajudar a conèixer millor l'evolució de les àrees suburbanes de la ciutat, i del tipus d'activitats desenvolupades i la seva relació amb el nucli urbà. També poden ser interessants per ampliar el coneixement sobre les àrees sepulcrals associades a *Baetulo* en un període, segles I dC / I aC, en el qual de moment n'hi ha poques evidències i on hi ha canvis importants en el ritual funerari.

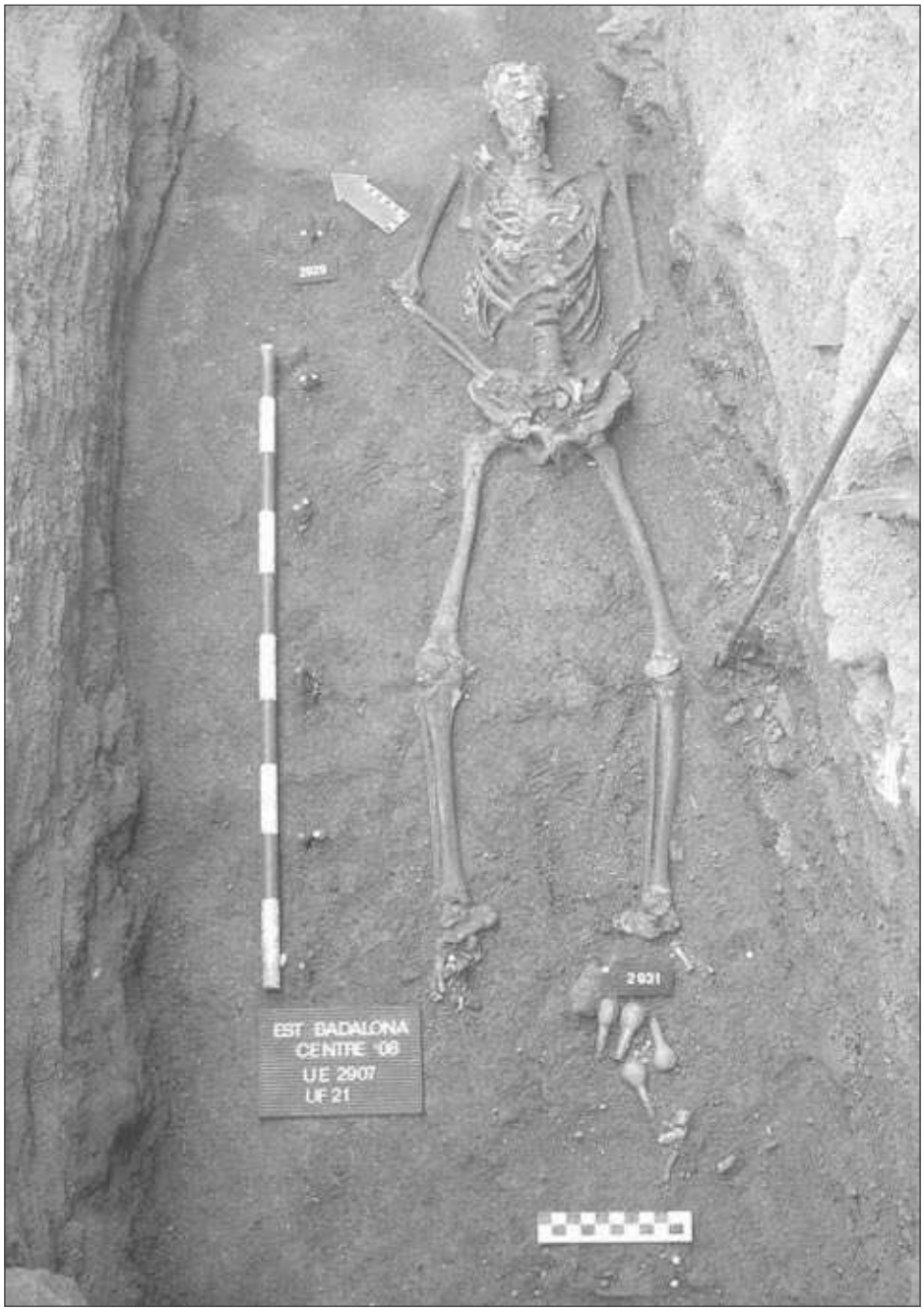

Figura 16. Inhumació en taüt amb 4 dels 5 ungüentaris documentats com a elements d'aixovar. Autors: Francesc Antequera i Daniel Vázquez

Bibliografia

Adserias, M.; Morer, J.; Rigo, A. (2000) "La vil·la dels Plans d'en Jori (Montblanc, Conca de Barberà)". *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 199-206. (Documents d'Arqueologia Clàssica; 3)

Antequera, A.; Padrós, P.; Rigo, A.; Vazquez, D. (2010) "El *suburbium* occidental de Baetulo". *Las áreas suburbanas en la Ciudad Histórica. Topografía, usos, función*. Actes del congrés. Córdoba, p. 173-210. (Monografías de Arqueología Cordobesa; 18)

Beltran de Heredia, J. (2007) "La *Via Sepulchralis* de la plaça de la Vila de Madrid. Un ejemplo del ritual funerario durante el alto imperio en la necrópolis occidental de *Barcino*". *Quarhis* [Barcelona: MHCB], núm. 3, p. 12-63.

Buffat, L. (2009) "L'explotació vinícola i les seves vinyes: L'exemple de de la *Gallia Narbonensis*". A: Prevosti, M; Martín, A. (ed.) *El vi tarraconense i laietà ahir i avui. Actes del simpòsium*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica, p. 29-42. (Documenta; 7)

Carreras C. (2009) "Del Muxal a Xanten: noves visions del comerç romà de vi de la Tarraconense". A: Prevosti, M; Martín, A. (ed.) *El vi tarraconense i laietà ahir i avui. Actes del simpòsium*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica, p. 151-165. (Documenta; 7)

Cela, X. [*et al.*] (1999) "Les inhumacions d'època augustea de la necròpolis rural de Can Bel (Pineda de Mar, Barcelona)". *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, núm. 20, p. 221-245.

Comas, M. (1998) "La producció i el comerç del vi a *Baetulo*. Estat de la qüestió". A: *2on Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana: El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*. Badalona: Museu de Badalona, p. 219-232. (Monografies Badalonines; 14)

Comas, M.; Carreras, C. (2008) "Les àmfores de la Laietània: Estat de la qüestió". A: *La producció i el comerç de les àmfores de la província Hispania Tarraconensis. Homenatge a Ricard Pascual i Guasch*. Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona, p. 177-188. (Monografies; 8)

Comas, M.; Guitart, J.; Padros, P. (1999) "Prehistòria i Història Antiga". A: Villarroya, J. (dir.) *Història de Badalona*. Badalona: Museu de Badalona, p. 21-52. (Monografies Badalonines; 16)

Cuomo di Caprio, N. (1971-1972) "Proposta di classificazione delle formaci per cerámica e laterici nell'area italiana, dalla preistoria a tutta l'epoca romana". *Sibrium,* núm. 11, p. 371-464.

Guitart, J. (1993) "La ciutat romana en l'àmbit de Catalunya". A: *La ciutat hispanoromana*. Madrid, 54-83

Guitart, J.; Padrós, P.; Fonolà, A. (1993) "Aproximació a l'esquema urbanístic fundacional de la ciutat romana de *Baetulo* (Badalona)". A: *XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica. La ciutat en el món romà*. Vol II. Tarragona, p. 188-191.

Jiménez, M.C. (2002) *Baetulo. La ceràmica de vernís negre. Una contribució a l'estudi de la romanització a la Laietana*. Badalona: Museu de Badalona. (Monografies Badalonines; 17)

Le Ny, F. (1988) *Les fours de tuiliers gallo-romain. Methodologie. Étude technologique et statistique*. Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme. (DAF; 12)

Martin, A.; Garcia, J. (2007) "El territori del Maresme. Focus inicial de la implantació romana al camp". A: *Studies on the rural world in the Roman period. 2. Pottery workshops and agricultural productions*. Girona, 9-30.

Martínez, V. (2007) *Estudi arqueomètric i arqueològic de la producció i difusió d'àmfores vinàries de la zona central i sud de la costa catalana durant els segles I aC i I dC*. Tesi Doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona..

Mercado, M. [*et al.*] (2008) "El *castellum* de Can Tacó/Turó d'en Roïna (Montmeló-Montornès del Vallès, Vallès Oriental) i el seu entorn territorial". A: *Tribuna d'Arqueologia 2007*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 195-211.

Olesti, O. (1993) "Les actuacions pompeianes a la Catalunya central: reorganització del territori i fundació de noves ciutats". A: *XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica. La ciutat en el món romà*. Vol II. Tarragona, p. 316-317.

Padrós, P. (1998) "Can Peixau. Un centre productor d'àmfores al *territorium* de Baetulo". A: *II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana: El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*. Badalona: Museu de Badalona., 185-192. (Monografies Badalonines; 14)

Padrós, P. (2001) "La circulació monetària a la ciutat de *Baetulo* (Badalona) durant el segle I aC". A: *Moneda i vida urbana. V Curs d'història monetària d'Hispània*. Barcelona, p. 65-88.

Padrós, P.; Vazquez, D.; Antequera, F. "Plomos monetiformes —¿ponderales?— con leyenda ibérica *Baitolo*, hallados en la ciudad romana de *Baetulo* (Hispania Tarraconensis)". A: *XIV International Numismatic Congress* Glasgow (2009). [En prensa]

Palet, J.M. (1994) *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època íbero-romana i l'altmedieval segles II i I aC*. Barcelona: Centre d'Arqueologia de la Ciutat, Institut de Cultura.

Pena, M.J. (1998) "Productores y comerciantes del vino layetano". *II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana: El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*. Badalona: Museu de Badalona, p. 305-318. (Monografies Badalonines; 14)

Revilla, V. (1995) *Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en Hispania Tarraconensis (siglos I aC-III dC)*. Barcelona. (Cuadernos de Arqueologia; 5)

Tenas, M. (1993) "El conjunt funerari de Can Trullàs, Granollers, Vallès Oriental". A: *Tribuna d'Arqueologia* 1991-1992. Barcelona: Generalitat de Catalunyap. 65-78.

Tremoleda, J. (2008) "Les instal·lacions productives d'àmfores tarraconenses". A: *La producció i el comerç de les àmfores de la provincia Hispania Tarraconensis. Homenatge a Ricard Pascual i Guasch*. Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona, p. 113-150. (Monografies; 8)

Vázquez Álvarez, D. (2007) *Memoria de la intervenció preventiva en el projecte de perllongament de la línia 2 del FMB, Pep Ventura-Badalona Centre (Badalona, Barcelonès)*. Barcelona: Arxiu del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.